

Društvene teorije umirovljenja i produktivnog starenja

Bara, Mario; Podgorelec, Sonja

Source / Izvornik: **Etnološka tribina : Godišnjak Hrvatskog etnološkog društva, 2015, 45, 58 - 71**

Journal article, Published version

Rad u časopisu, Objavljena verzija rada (izdavačev PDF)

<https://doi.org/10.15378/1848-9540.2015.38.02>

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:303:877537>

Rights / Prava: [Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International/Imenovanje-Nekomercijalno-Bez prerada 4.0 međunarodna](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-11-24**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the Institute for Migration Research - Institutional repository for storing papers and data sets](#)

D RUŠTVENE TEORIJE UMIROVLJENJA I PRODUKTIVNOG STARENJA

Mario Bara

Odjel za sociologiju, Hrvatsko katoličko sveučilište, Zagreb

Sonja Podgorelec

Institut za migracije i narodnosti, Zagreb

Tema ovoga rada pregled je društvenih teorija starenja i njihova odnosa prema instituciji umirovljenja. Pod društvenim promjenama u razdoblju starenja razmatraju se promjene odnosa društva i pojedinca do kojih dolazi tijekom starenja, a očituju se u promjenama aktivnosti, interakcija i uloga starijih osoba. Autori pokazuju u kojoj je mjeri konstruiranje dobi, starosti i institucije umirovljenja pod utjecajem gospodarskih, strukturnih i kulturnih čimbenika pojedinog društva. Pritom se zalažu za izmijenjeni koncept dobi, koji u suvremenom razdoblju postaje mnogo složeniji, podjednako zbog povećanja očekivane dobi života pojedinca i promjena u životnim stilovima. Umirovljenju pristupaju kao instituciji, procesu i iskustvu s naglaskom na kontekst koji ga oblikuje. Široko rasprostranjenom mitu o neproduktivnosti i neaktivnosti starijih osoba po umirovljenju, odnosno izlasku s tržišta rada, koji nerijetko predstavlja temelj za njihovu društvenu isključenost ili marginaliziranost, autori suprotstavljaju teorijske pristupe i rezultate empirijskih istraživanja koji se bave konceptom produktivnog starenja, odnosno očuvanjem i/ili razvijanjem određenih aktivnosti u starijoj dobi (zadržavanje aktivnog životnog stila). Koncept produktivnog starenja supsumira višestruki doprinos starih ljudi vlastitu blagostanju, kao i blagostanju njihovih zajednica, odnosno društva u cjelini.

Ključne riječi: dob, umirovljenje, iskustvo umirovljenja, starenje, produktivno starenje

Uvod

Stanovništvo velikog broja europskih zemalja započelo je starjeti 50-ih godina dvadesetog stoljeća¹ (UN 2004). Proces starenja stanovništva razlikuje se s obzirom na udio starijih u ukupnoj populaciji i intenzitet kojim broj starijih ljudi raste od jedne do druge zemlje ili regije. Tijekom posljednjih desetljeća Europa se suočava sa sve ozbiljnijim demografskim problemima, većina zemalja doživljava demografsku regresiju, a ubrzano starenje znatno utječe na njihov ekonomski razvoj i socijalne prilike (Phillipson 1998).

Premda se u ranijim desetljećima artikulirana razlika u starosti stanovništva pojedine zemlje mogla u najvećoj mjeri povezati sa stupanjem industrijske razvijenosti, pri čemu su industrijski visoko razvijeni imali i veći udio starijeg stanovništva, s vremenom i sve veći broj industrijski slabije razvijenih zemalja ulazi u skupinu zemalja s izrazito starom populacijom.

Dobna struktura stanovništva Hrvatske, u usporedbi s podacima o dobi drugih (ne samo) europskih zemalja, pokazuje da Hrvatska pripada skupini zemalja s najstarijom populacijom, poput Francuske, Švedske i Norveške ili Japana (UN 2004: 78). Početkom 2000-ih Hrvatska je ušla u etapu demografske starosti, s karakteristikom prosječne dobi stanovništva koja kontinuirano raste. Tako Nejašmić i Toskić navode da je prosječna dob stanovnika Hrvat-

¹ Prema podacima studije *World Population to 2300* (UN 2004: 78) 1950. godine deset zemalja s najstarijim stanovništvom bile su države zapadne i sjeverne Europe.

ske 2011. iznosila 41,7 godina i da se “prema recentnim podacima (za 2011.) Hrvatska [se] nalazi u skupini od deset europskih zemalja s najvećim udjelom starih (65 i više godina) u ukupnom stanovništvu. Redosljed je sljedeći (%): Njemačka 20,6; Italija 20,3; Grčka 19,2; Portugal 19,1; Švedska 18,5; Bugarska 18,5; Latvija 18,4; Litva 17,9; Austrija 17,8; **Hrvatska 17,7** [istaknuli autori]; Finska 17,5 (Eurostat, 2011)” (Nejašmić i Toskić 2013: 92–93).

Trend daljnjeg starenja predviđa se i u budućnosti. Posljedica je to prije svega produljenja očekivanog trajanja života zbog napretka medicine i institucionalnih i izvaninstitucionalnih oblika skrbi za starije, ali i ukupnih promjena (tehnoloških² i društvenih uvjeta³) u načinu života stanovništva sve većeg broja država svijeta.

Produljenje životnog vijeka, porast broja starijih ljudi i interes da se “dobivene” godine života provedu u što boljem zdravlju i što duže (materijalno, ali i tjelesno) neovisno (o drugim članovima obitelji, institucijama i sl.) rezultirali su povećanjem interesa za starenje kako pojedinca tako i društva na svim razinama: od opće javnosti, znanstvenika do kreatora politika. Analiza raznih aspekata starenja, između ostalog, usko je povezana s institucijom umirovljenja. Naime, sve brojnije staro stanovništvo prati i rast broja ljudi koji sve duže razdoblje svojega života žive u statusu umirovljenika. Stoga se danas, u većini modernih društava, razdoblje mirovine smatra sastavnim dijelom života (životnog ciklusa pojedinca) (O’Rand 2003). Uslijed sve nižeg nataliteta koji uzrokuje smanjenje radnog kontingenta stanovništva, vlade većine europskih zemalja mijenjaju dobne granice⁴ i formule umirovljenja. Takve će mjere nužno za posljedicu imati i pitanje rekonstrukcije stare dobi, odnosno (re)definiciju starosti (Phillipson 1998). Uvjeti života razvijenih suvremenih društava (ekonomski, tehnološki, socijalna i medicinska zaštita) u sve većoj mjeri omogućavaju da ljudi žive duže nego ikada ranije i da očuvaju potencijal da u starijoj životnoj dobi nastave davati važan doprinos društvu u raznim područjima života (Ranzijn 2002). Međutim, bez obzira na rastuću svijest o vrijednosti njihova znanja i iskustva, starije osobe su još uvijek u većini društava na različite načine često isključene, marginalizirane i/ili diskriminirane (Kite i Smith Wagner 2002).

Tema ovoga rada pregled je društvenih teorija starenja i njihova odnosa prema instituciji umirovljenja. Uz razne društvene aspekte umirovljenja promatranog ne samo kroz izlazak starijih radnika s tržišta rada, koji je nerijetko temelj društvene isključenosti, odnosno marginaliziranosti starijih članova društva, razmatraju se i teorijski pristupi te rezultati empirijskih istraživanja koji razdoblje starosti promatraju kroz koncept produktivnog starenja. Analizom zadržavanja određene razine aktivnosti (očuvanje aktivnog životnog stila nerijetko kao kontinuitet s ranijim etapama životnog ciklusa pojedinca) ili razvijanjem novih u starijoj dobi, radom se ukazuje na takvim aktivnostima ostvarene (ali često zanemarene) vrijednosti (materijalne, emotivne i praktične) za (ostarjelog) pojedinca, obitelj i širu zajednicu.

Definicije starenja i starosti i društveni stav prema njima

Starenje nije jedinstven proces jer se tijekom vremena događaju razne promjene u funkciji dobi pojedinca. Stoga se, ovisno o znanstvenoj disciplini i pristupu koji zastupa, definicije pojmova starenja, starosti i razdoblja kada ono počinje razlikuju. Primjerice, poistovjećivanje starosti, starenja i kronološke dobi pojedinca nije precizan pokazatelj jer je starenje

² Razvoj novih tehnologija, razvoj novih zanimanja, bolji uvjeti zaštite na radu i sl.

³ Promjene u veličini, ali i ulogama unutar suvremene obitelji: manji broj članova (smanjenje broja djece, veći broj jednoroditeljskih obitelji), kasnije zasnivanje obitelji, ravnopravnija rodna zastupljenost na tržištu rada, znatnija posvećenost žena karijerama i sl.

⁴ Točnije, pomiču dobnu granicu sa 60 ili 65 na 67 i više godina starosti za ostvarenje prava na starosnu mirovinu.

individualan proces definiran biološkim, psihološkim i društvenim čimbenicima. Budući da su granice između pojedinih dobnih skupina društveno konstruirane, one su ujedno i arbitrarne (Phillipson 1998). Koncept dobi se u suvremenom razdoblju mijenja⁵ i postaje mnogo složeniji, podjednako zbog povećanja očekivane dobi života pojedinca i promjena u životnim stilovima. Dok je u devetnaestom stoljeću u Europi tek manjina stanovnika živjela do šezdesete godine života (rijetko duže) i okolina ih je smatrala starim ljudima, danas se šezdesetogodišnjake sve češće doživljava kao pripadnike "srednje dobi" (Sanderson i Scherbov 2008: 3). U skladu s doživljajem ili očekivanjima okoline ljudi prilagođavaju način i stil života, pa se, primjerice, šezdesetogodišnjaci u nekim područjima života sve više ponašaju kao (nekada) pedesetogodišnjaci ili četrdesetogodišnjaci. S druge strane, dio tridesetogodišnjaka, zbog načina života, zdravstvenog stanja i ponašanja, okolina percipira starijima nego što to jesu (Sanderson i Scherbov 2008). Zbog svega navedenog teško je jednoznačno i za sve odrediti kada počinje starost. Društvene znanosti, stoga, posljednjih tridesetak godina u znatnoj mjeri mijenjaju odnos prema stanovništvu starije dobi uvodeći u analizu raznih aspekata kvalitete života starijih pojam aktivnosti (i produktivnosti).

Robert Atchley (2000: 8) tvrdi da starost na "životnoj pozornici" karakterizira fizička slabost koja se obično javlja u kasnim sedamdesetim godinama, iako neki ljudi u svojim osamdesetim i devedesetim ne pokazuju znakove slabosti. Prema podacima Svjetske zdravstvene organizacije (World Health Organization), većina zemalja izabrala je arbitrarnu kronološku dob od šezdeset ili šezdeset i pet godina za definiranje "stare osobe" (WHO 2015). Ta je dob izabrana, prije svega, jer u tome razdoblju većina osoba promijeni društvenu ulogu ili status (npr. u industrijski razvijenim zemljama nakon izlaska s tržišta rada).

Biomedicinska, demografska i sociološka terminologija opisuju dobne skupine bilo u smislu njihovih šansi za doživljenje određene dobi ili kao etape života prepoznate u smislu funkcije i uloge. Dva su temeljna pristupa definiranju "treće" i "četvrt" životne dobi. Prvi proizlazi iz biomedicinskih i demografskih tradicija, a referira se na njih u smislu dobnih skupina i pripadajućih im šansi za doživljenje određene dobi (Neugarten 1996). Drugi dolazi iz sociološke tradicije s obzirom na životni ciklus u smislu pojedinih segmenata ili etapa, a oslanja se na definiranje funkcija i uloga. Neke konceptualizacije u razlikovanju etapa života oslanjaju se na oba pristupa s obzirom na kronološku terminologiju "mladi-stari" (*young-old*), "stari-stari" (*old-old*) i "najstariji-stari" (*oldest-old*) (Neugarten 1996). Bernice Neugarten (1996: 36, 44) je kao temeljne razlike za distinkciju između grupa "mladih-starih" (osobe u dobi između 55 i 75 godina) i "starih-starih" (osobe u dobi od 75 i više godina) navela zdravlje i stupanj njihove aktivnosti. "Najstariji-stari" pripadaju dobnoj skupini od 85 i više godina i prije nekoliko desetljeća predstavljali su "novi fenomen za koji postoji malo tragova u povijesnom iskustvu koji bi pomogli u njegovu tumačenju" (Suzman i Riley 1985: 177). Daljnje starenje populacije u razvijenim zemljama vjerojatno će rezultirati prihvaćanjem nove kategorije "vrlo starih-starih" (*very oldest-old*) koja bi identificirala osobe dobi od 95 i više godina (Fries i sur. 2000: 336), odnosno 100 i više godina (Gonyea 2010: 185).

Očekivanja društva od određenih dobnih skupina stanovništva imaju duboke kulturne implikacije. Društveno značenje dobi može strukturirati tijekom života kroz dobna očekivanja i neformalne sankcije. Koncept društvenog vremena određuje odgovarajuću dob za pojedine životne prijelaze, kao što su razdoblje školovanja, ulazak u brak ili odlazak u mirovinu (Neugarten 1996). Društveni konstrukti izuzetno su snažni u određivanju individualnog i

⁵ Tako Manuel Castells (2000: 471) navodi: "Nekada se starost smatrala homogenim posljednjim stupnjem života, kojim je prevladavala 'društvena smrt', (...) no ona je danas vrlo raznolik univerzum, koji čine mladi umirovljenici, prosječni umirovljenici, stariji ljudi u snazi i stariji s različitim stupnjevima i oblicima nemoći."

kolektivnog identiteta. Naime, uz proces starenja vezuje se i niz predrasuda prema osobama u starijoj životnoj dobi. Primjerice, stari ljudi su neproduktivni, boležljivi, depresivniji, slabijih kognitivnih funkcija, uglavnom žive u prošlosti, svemu prigovaraju i sl. (Erber 2013). Pojam starenje i iz njega izvedeni nazivi obično izazivaju negativne konotacije, primjerice tjelesno slabljenje, propadanje i kronološka dob (Despot Lučanin 2003: 16). Dobna diskriminacija (*ageism*)⁶ je set ideja i uvjerenja povezanih s diskriminativnim stavovima prema pojedinim dobnim skupinama. Slična je rasizmu ili seksizmu, a vodi prema nepriznavanju ili ograničavanju prava dobnih skupina. Stariji ljudi osjetljivi su na nazive koji se koriste u imenovanju određenih dobnih skupina. Općenito, više vole da se pojedini pojmovi⁷ ili atributi vezani uz starost izbjegavaju jer se boje da će inače postati žrtvama dobne diskriminacije (Erber 2013: 13).

Predrasude uvijek svjedoče o netrpeljivosti i usmjerene su prema predstavnicima dobne skupine kojoj se ne pripada. Jedan od stereotipa vezanih za starije ljude, u suprotnosti s njihovom isključenošću i marginalizacijom u društvu, jest da čine monolitno političko tijelo sa zajedničkim interesima i znatnom kontrolom resursa, što empirijski nije potvrdilo ni jedno istraživanje (Schulz i Binstock 2006: 202). Međutim, razumno je očekivati da će stariji preferirati članstvo u podupirućim grupama ljudi vlastite dobi u obliku raznih udruženja, što se može objasniti željom za bogatijim društvenim životom, nekim oblikom koristi, ali i altruizma te empatije.

S obzirom na to da na starije ljude otpada značajan udio socijalnih izdataka države, vodi se dugogodišnja intenzivna rasprava o reformi socijalnih sustava. Naime, s demografskim promjenama i rastom udjela starih u općoj populaciji, starije se ljude sve više promatra kao opterećenje za zapadna društva i dodatni doprinos daljnjem gospodarskom padu (Phillipson 1998). Takva razmišljanja imaju uporište u funkcionalističkoj paradigmi i teoriji smanjene aktivnosti (*disengagement theory*), koja tvrdi da se stariji ljudi povlače iz središta društvenih uloga usporedno sa svojim starenjem i životnim ciklusima kroz koje prolaze (Cumming i Henry 1961: 14). Iz političko-ekonomske perspektive nejednakost u starijoj dobi posljedica je većinom političkih i ekonomskih čimbenika. U kasnim 1970-im i ranim 1980-im kritika ovisnosti i nejednakosti u starijoj dobi bila je glavna tema radova iz političko-ekonomske perspektive (Estes 1979; Walker 1981; Townsend 1981). Carroll Estes (1979) je tvrdila da su postojeće teorije razvijene do 1970-ih bile prenatraglašeno usmjerene na pojedince i poklanjale premalo pozornosti pitanjima zašto je društvo strukturirano tako da isključuje starije osobe iz važnih područja, primjerice iz tržišta rada institucijom umirovljenja. Prema toj perspektivi, društveno se isključenje događa kada nepovoljne socijalne prilike, praćene nedostatnom potporom javne politike, guraju starije osobe u ovisnost i na margine suvremenog društva, što Alan Walker (1981) naziva "društvenim kreiranjem ovisnosti", a Peter Townsend (1981) "strukturiranom ovisnošću". "Takva 'strukturirana' ovisnost posljedica je misli i djelovanja dvadesetog stoljeća, a pogotovo upravljanja suvremenim gospodarstvima i raspodjelom ovlasti i položajem u takvim gospodarstvima" (Townsend 1981: 23). Ona može biti kreirana mirovinskim sustavom, diskriminacijom u zdravstvenoj politici i sl., a "infantilizacijom" starijih vodi ka dobnoj diskriminaciji (Higgs 1995: 536).

Kako je broj korisnika mirovinskih sustava i drugih socijalnih kategorija za starije građane rastao, sociolozi su posvećivali više pozornosti onome što je John Myles nazvao "socijalnom državom za starije osobe" (1989: 1, prema Street 2007: 159).

⁶ Pojam je prvi upotrijebio ravnatelj Nacionalnog instituta za starenje (National Institute on Aging) Robert N. Butler 1969. godine kako bi objasnio sustavno stereotipiziranje i diskriminaciju ljudi zbog njihove dobi (Kite i Smith Wagner 2002: 131).

⁷ Primjerice, podjelu prema dobi prema kojoj stari ljudi pripadaju trećoj i četvrtoj dobi mnogi gerontolozi također smatraju oblikom *ageizma*.

Umirovljenje i starenje

Umirovljenje je jedno od glavnih tranzicijskih razdoblja u kasnoj odrasloj dobi koje utječe na obrasce svakodnevnih aktivnosti, društvene mreže, ekonomske resurse i iziskuje podjednako prilagodbu umirovljenika i članova njihovih obitelji. Osim reorganizacije aktivnosti, umirovljenje zahtijeva i reorganizaciju dokolice.

Kao institucija, umirovljenje se formalno oblikovalo u industrijaliziranim zemljama krajem devetnaestog i početkom dvadesetog stoljeća, a razvijalo se i postalo je rasprostranjeno tijekom dvadesetog stoljeća (Atchley 1976, 1982; Williamson i Pampel 1993).

Tijekom vremena pojavljivali su se različiti društveni argumenti u vezi određenih problema povezanih s umirovljenjem (Phillipson 1998). U početku je postojao minimalan interes i argumenti koji su naglašavali prirodnu neizbježnost umirovljenja da bi se kasnije javila briga o tome u kojoj mjeri ono može negativno utjecati na život. Zatim je u jednom razdoblju umirovljenje shvaćano kao pozitivan način suočavanja s masovnom nezaposlenošću nekog društva. U novije vrijeme ističe se da postoji više načina umirovljenja i da ono može biti doživljavano na negativan i pozitivan način (ibid.). Povjesničari i sociolozi tvrde da je "trijumf umirovljenja" postignut tek u razdoblju nakon Drugoga svjetskog rata (ibid.: 55). Općenito, društvene norme utjecale su na percepciju prava na zarađenu mirovinu nakon dugog radnog vijeka. Umirovljenje tako više nije bilo samo rješenje za rizik nezaposlenosti, već je predstavljalo i ostvareno socijalno pravo.

Funkcionalističke teorije usmjeravaju pozornost na potrebe društva koje se služi institucijom umirovljenja. Tako se od starijih ljudi očekuje da se povuku s tržišta rada na temelju društvenih normi i posljedično preuzmu ulogu umirovljenika (Cumming i Henry 1961: 14). Prema funkcionalističkim teoretičarima, umirovljenje služi kao korektiv u vremenima kada ponuda na tržištu rada premašuje potražnju. Društvo tako računa na izlazak starijih kroz umirovljenje i uvodi nove mlade ljude na tržište rada. Organizacija suvremenog društva s novim tehnologijama zahtijeva kompeticiju za najvažnije uloge, a one favoriziraju mlade jer su vještine koje zahtijevaju nove i specifične. Istodobno, umirovljenje prema navedenim pretpostavkama ima za posljedicu smanjenje obveza starih spram društva, ostavljajući im vrijeme za dokolicu i mogućnosti za postizanje više razine zadovoljstva životom. Iz perspektive teorije razmjene, smanjenjem relativne moći starijih, kao posljedice društvenih promjena, institucionalizacija umirovljenja bila je neminovna. Stoga se preostali resursi starijih radnika, uvođenjem obveznog umirovljenja, usklađuju s pravima na slobodno vrijeme, socijalnu sigurnost i zdravstvenu zaštitu, uz uvjet napuštanja radnih mjesta u korist mladih osoba (Dowd 1975: 587).

Takvom je tumačenju bliska i modernizacijska teorija starenja, prema kojoj društveni i ekonomski razvoj rezultiraju novim tehnologijama koje zahtijevaju specifične vještine radnika različite dobi. Pritom je razvoj institucije umirovljenja posljedica dvaju čimbenika. Prvi je starenje populacije kao posljedica produljenja životnoga vijeka i smanjenje stope rađanja, što u konačnici rezultira međugeneracijskim natjecanjem za poslovima. Drugi čimbenik čine moderne ekonomske tehnologije koje produciraju nova zanimanja u kojima su mlađe generacije vještije te prateće smanjenje broja zanimanja u kojima su grupirani stariji radnici (Cowgill 1974, prema Rowland 2012: 222).

Društvene definicije umirovljenja naglašavaju značenje koje umirovljenje ima za starije radnike. One, također, naglašavaju pogled na mirovinu kao postupan proces koji uključuje različite etape i omogućuje nekim pojedincima da se uključuju i isključuju s tržišta rada kroz djelomično ili potpuno umirovljenje tijekom više godina (Richardson 1993).

Zbog različitih načina umirovljenja, različitih individualnih strategija, potpunog ili nepotpunog prekida veza s tržištem rada, sekundarnih karijera, neplaćenog dobrovoljnog rada i sl., ponekad nije jednostavno odrediti nečiji umirovljenički ili radni status.⁸ Pri definiranju statusa dva su osnovna kriterija kojima se istraživači koriste: (1) samoprocjena trenutnog statusa osobe i (2) objektivni indikatori koji se povezuju s umirovljeničkim statusom poput primanja mirovine kao glavnog prihoda, napuštanja stalnog zaposlenja, značajne redukcije ili potpunog napuštanja honorarnih i volonterskih poslova (Phillipson 1998).

Problemi u definiranju umirovljenja, trenutka odlaska u mirovinu, tranzicije iz jednog životnog razdoblja u drugo i karakteristika razdoblja mirovine mogu nastati zbog javnih politika koje odlučuju o vremenu odlaska s tržišta rada kao i zbog načina povlačenja iz radnih uloga. Znanstvenici društvenih znanosti koriste različite definicije umirovljenja, koje uključuju kompletno napuštanje tržišta rada, ovisnost o državnim mirovinama, dostizanje određene kronološke dobi, samoidentifikaciju s ulogom umirovljenika ili rad koji ne uključuje potpunu, stalnu zaposlenost (Bauer-Maglin i Radosh 2003: 4). Neki pojedinci u mirovinu odlaze jednokratno ili postupno, dok drugi nastavljaju s novom karijerom u kasnijem životu. Također, definicija može biti usredotočena na završetak razdoblja stalnog zaposlenja (na kojem je radnik radio godinama), čak i ako je u pitanju neposredni prelazak na zaposlenje sa skraćanim radnim vremenom. Drugi argumenti u definiranju umirovljenja mogu se odnositi na visinu socijalnih naknada, kao i na potpuno ili trajno povlačenje iz plaćenog rada kao važan atribut koji se veže uz umirovljenike (Costa 1998: 6). Osim toga, važan aspekt umirovljenja može se definirati na temelju samoidentifikacije osobe – prihvaća li ona ulogu umirovljenika ili ne. Sukladno iznesenom, status neke osobe može varirati, ovisno o brojnim objektivnim i subjektivnim čimbenicima. Radnik koji napušta svoje radno mjesto može nastaviti raditi honorarno ili volonterski na novom poslu neovisno o dobi (Atchley 1989, 1999a, 1999b).

Dodatnu poteškoću za znanstvenike koji su pokušavali definirati umirovljenje predstavlja činjenica da se dio osoba koje su provele neko razdoblje u mirovini odlučuje, zbog vlastite želje ili potisnih čimbenika (npr. financijske potrebe, odnosno nedostatnog mirovinskog fonda), vratiti na tržište rada. Brojni su primjeri osoba koje okolina zbog njihove dobi općenito smatra umirovljenicima, a da oni ne primaju državnu niti bilo koju drugu vrstu mirovine. Njihova dob im više ne onemogućuje pristup tržištu rada, a ni oni sami sebe ne moraju smatrati umirovljenicima.

Na osnovi iznesenog moguće je zaključiti da je umirovljenje proces i životno razdoblje u kojem osoba može biti prisiljena, temeljem zakonskih normi formaliziranih kroz instituciju umirovljenja, uz društvena očekivanja povezana s dobi ili vlastitom željom, izaći iz radne uloge, neovisno o tome je li ona podrazumijevala stalno, povremeno zaposlenje ili volontiranje (iznimno i cjeloživotno nesudjelovanje na tržištu rada), a koje uključuje niz procesa prilagodbe kroz koje pojedinac redefinira prethodne uloge u životu. Tranzicijskim procesima na temelju objektivnih čimbenika koji se povezuju s umirovljeničkim statusom (npr. nesudjelovanje na tržištu rada, mirovina kao glavni приход uključujući i socijalne mirovine temeljene na određenoj dobi za osobe koje nikad nisu sudjelovale na tržištu rada), i subjektivnih čimbenika (vlastite samoprocjene) dio uloga se može napustiti, neke se mogu zadržati i nove usvojiti (npr. uloga umirovljenika). Navedeni čimbenici pritom utječu na iskustvo umirovljenja, koje za osobu može imati različita značenja, pozitivna ili negativna.

Prilagodba na umirovljenje zbog brojnih čimbenika dinamičnija je nego što se to općenito smatra ili može zaključiti na prvi pogled. Proces umirovljenja ima pozitivna i negativna značenja s obzirom na promjene koje izaziva u životu osoba i njihovih obitelji. Uobičajeni

⁸ To Castells (2000: 471) naziva "zamašnjivanjem životnog ciklusa".

negativni aspekti umirovljenja, navedeni u literaturi, jesu smanjena razina prihoda u odnosu na razdoblje zaposlenosti, pad samopoštovanja uslijed gubitka radne uloge, smanjenje ili gubitak društvenih kontakata i promjene u obiteljskim odnosima (Myers 1992; Alavinia i Burdorf 2008). Pozitivne promjene vezane uz razdoblje umirovljenja su dobivanje slobodnog vremena, koje pojedinac može provoditi na različite načine, sloboda od određenog rasporeda obveza, mogućnost za ostvarenje životnih planova koji prije umirovljenja nisu bili mogući zbog vezanosti za radno mjesto i zbog ovisnosti djece (Phillipson 1998: 5). Zbog promjena u trajanju i kvaliteti života sve je više onih koji mirovinu shvaćaju kao veliku priliku za nove aktivnosti, promjenu životnog stila kao i mogućnost pronalaženja novog smisla u svojim životima.

Iskustvo umirovljenja

Brojni čimbenici utječu na individualno iskustvo umirovljenja i proces prilagodbe novim okolnostima. Najznačajnije su promjene u životnim obvezama u starijoj dobi i njihovoj dinamici. Prekid veza s radnim mjestom pojedinca formalno oslobađa radnih obveza zbog čega može nastati obilje slobodnog vremena za prakticiranje novih aktivnosti.

Poteškoće i životne šanse koje se otvaraju tranzicijom u umirovljenje izvor su značajnih kontroverzi. Mnogi znanstvenici karakteriziraju umirovljenje kao stresno razdoblje u životnom ciklusu (Myers 1992; Alavinia i Burdorf 2008). Smatraju da zbog gubitka više uloga umirovljenje "guši" starije osobe i narušava njihovo blagostanje. Pritom povezuju umirovljenje s povišenim stupnjem depresije, zdravstvenim problemima, smanjenjem dohotka i padom broja i kvalitete društvenih kontakata. Umirovljenje uključuje tranziciju koja može biti promatrana ne samo kao promjena u ulogama, već i kao redefiniranje prethodnih uloga u karijeri. Budući da su karijerne uloge povezane s društvenim statusom, identitetom, moći i resursima, tu je životnu tranziciju moguće promatrati kao razdoblje potencijalne krize. Iz perspektive teorije uloga, angažman obitelji, volonterske aktivnosti te interakcije s prijateljima mogu biti jaki prediktori zdrave prilagodbe na umirovljenje (LaBauve i Robinson 1999).

Prema teoriji kontinuiteta, pojedinci imaju tendenciju starjeti na načine koji su konzistentni s obrascima osjećaja i ponašanja tijekom ranijih razdoblja života i žele zadržati postojeće obrasce unatoč izraženim promjenama u osobnom okruženju (Atchley 1999b). Robert Atchley (1989, 1999a, 1999b) je pomoću teorijskog okvira teorije kontinuiteta razvio model umirovljenja koji se može promatrati kao niz prilagodbi predstavljenih u osam etapa. Etape služe samo kao okvir za pomoć u konceptualizaciji ideje da je razdoblje umirovljenja niz etapa koje ga čine procesom. Takav pristup pomaže u razumijevanju dimenzija umirovljenja kao i mogućnosti s kojima se suočavaju pojedinci u tom razdoblju života.

Radna uloga važna je uloga osoba srednje dobi i mnogo ih se ne snalazi podjednako uspješno tijekom tranzicije iz jednog životnog razdoblja u drugo. Nedavno umirovljene osobe umirovljenje češće percipiraju kao neugodno i teško životno razdoblje, za razliku od osoba koje su već neko vrijeme u mirovini. To potvrđuje da se početni stres izazvan umirovljenjem s vremenom prevladava usporedno s prilagodbom novim ulogama. Pretpostavka je da će se na umirovljenje teže prilagoditi pojedinci uglavnom isključivo orijentirani na radnu ulogu jer će završetkom radno aktivnog razdoblja ostati s malo identifikacijskih (i materijalnih) resursa i izvora zadovoljstva (O'Rand 2003). Rezultati drugih istraživanja temeljenih na perspektivi životnog ciklusa povezuju životne etape pojedinca s tranzicijskim razdobljima i sugeriraju da

umirovljenje ne mora imati negativne posljedice jer umirovljenici radne uloge zamjenjuju drugim smislenim aktivnostima (Szinovacz 2003).

Dokazi o povezanosti umirovljenja i subjektivnog zadovoljstva životom u istraživanjima proturječni su. Neke studije (Myers 1992; Alavinia i Burdorf 2008) pokazuju statistički značajnu povezanost između umirovljenja i pada zadovoljstva životom te povišenih razina stresa. Druge ne nalaze štetne utjecaje u umirovljenju ili, pak, otkrivaju pozitivne posljedice na pojedince (Kim i Moen 2001). Te se suprotstavljene nalaze dijelom može objasniti time što su najranije studije uspoređivale umirovljene i neumirovljene osobe ignorirajući heterogenost u objema skupinama kao i moguću promjenu u stupnju zadovoljstva životom u vremenu tranzicije pojedinca iz razdoblja zaposlenosti u mirovinu (Kim i Moen 2001: 84).

Većina dosadašnjih istraživanja o iskustvu umirovljenja usredotočila su se na muškarce, dok su istraživanja o utjecaju smrti supružnika bila usmjerena na žene u ulozi udovica (Calasanti i Zajicek 1993). Razlike u društvenim ulogama i zaposlenjima često su rodno usmjerene te se manifestiraju na iskustvo umirovljenja i starenja žena i muškaraca (Arber, Davidson i Ginn 2003: 4). Zbog obiteljskih obveza vjerojatnije je da će žene imati diskontinuitete u svojoj povijesti zaposlenja. Ta opća tendencija čini tranziciju žena iz razdoblja zaposlenosti u umirovljenje manje jasnom i teže mjerljivom negoli u slučaju muškaraca. Trenutne financijske okolnosti starijih žena i muškaraca usko su povezane s njihovim ulogama u prethodnom razdoblju životnog ciklusa na tržištu rada i s time povezanim stjecanjem mirovine. "Patrijarhalno (i rasno utemeljena) definicija produktivnih i reproduktivnih aktivnosti prihvatljivih za muškarce i žene i kategorizacija stručnih i nestručnih poslova [koji] temelje, izražavaju i perpetuiraju žensku podložnost i mušku dominaciju rezultiraju različitim ženskim i muškim iskustvom umirovljenja" (Calasanti i Zajicek 1993: 123). Empirijske studije također ukazuju na to da su profesionalne okolnosti, s obzirom na čimbenike koji utječu na donošenje odluke za umirovljenje i prilagodbu mirovini, dijelom odgovorne za razlike između žena i muškaraca (Sisaksson i Johansson 2000). U istraživanju koje su proveli Maximiliane Szinovacz i Christine Washo (1992: 195) utjecaj životnih prijelaza na iskustvo umirovljenja je veći u žena negoli u muškaraca. Autori smatraju da se veća osjetljivost žena na prilagodbu umirovljenju može objasniti njihovom većom involviranošću u društvene mreže, primjerice da češće osiguravaju emotivnu podršku prijateljima i obitelji. Ti zaključci mogu biti spekulativni, ali je potvrđeno da žene češće pružaju neformalne oblike skrbi za članove obitelji i druge starije osobe (Hooyman 2002: 488). Nakon formalnog umirovljenja žene nastavljaju s većim brojem uloga i poslova u raznim oblicima produktivnosti, poput skrbi za dobrobit drugih (Podgorelec i Bara 2014: 397).

Produktivno starenje

Pod društvenim promjenama u starenju podrazumijevaju se promijene odnosa društva i pojedinca do kojih dolazi tijekom procesa starenja, a očituju se u promjenama društvenih aktivnosti, interakcija i uloga starijih osoba.

Dio stereotipova – primjerice da stariji radnici posjeduju manje novih znanja, informacija, vještina, snage, izdržljivosti negoli mladi – reflektirao se na neke od teorija starenja (teorija smanjene aktivnosti, modernizacijska teorija, teorija razmjene), koje su pružile snažne argumente i legitimitet za definiranje tko može, a tko ne može raditi na temelju dobi (Powell 2006). Obvezno umirovljenje postavljeno na dobnu granicu od šezdeset i pet godina podr-

žavali su mirovinski sustavi i korporacije u mnogim zemljama. Ta vrlo ograničavajuća perspektiva djeluje destimulirajuće na osobe u navršenoj dobi – umirovljeni se često osjećaju odbačeno od društva što je nerijetko uzrok sumnje u vlastite vrijednosti i korist pojedinca za zajednicu. To osobito vrijedi za one koji se osjećaju dobro u svojoj radnoj ulozi i žele (i imaju još uvijek sposobnost) nastaviti raditi i nakon zakonom određene dobi za umirovljenje.

Mit o neproduktivnosti i neaktivnosti starijih osoba u velikoj mjeri nije utemeljen na činjenicama i dovodi do pogrešnih zaključaka oko produktivnih i kreativnih kapaciteta starijih ljudi. Koncept produktivnog starenja (*productive aging*) od velike je važnosti za demografske, ekonomske i društvene trendove. Promjene u očekivanju trajanja života i informacijske tehnologije mijenjaju način na koji se razmišlja o produktivnosti. Naglasak je sve više na stvaranju i primjeni ljudskog kapitala što može imati implikacije na vrijeme odlaska u mirovinu, potpuno ili djelomično umirovljenje, ukupno slobodno vrijeme i način kako ga starije osobe provode.

Pojam produktivno starenje prvi je uveo 1982. Robert Butler na Salzburškom seminaru, kada je govorio o produktivnosti starijih kao načinu borbe protiv tada prevladavajućeg mišljenja da je starost razdoblje ovisnosti i tereta za društvo. Naglasak je stavljen na zaokret sa zabrinutosti zbog troškova za društvo i (nastale) ovisnosti u starosti na pozitivnije stajalište koje pretpostavlja potrebu mobilizacije proizvodnog potencijala starih u društvu (Butler i Gleason 1985: xii, prema Bass i Caro 2001: 37). Izraz je usko povezan s pojmovima “aktivno starenje” i “zdravo starenje”, inspiriran i promoviran od strane Svjetske zdravstvene organizacije i Ujedinjenih naroda. Pojmovi se često rabe naizmjenično s “pozitivnim” ili “uspješnim starenjem”, i to na razne načine i s različitim pretpostavkama (Hansen-Kyle 2005: 51). Pri analizi aktivnog, produktivnog ili uspješnog starenja uobičajeno se promatraju četiri područja aktivnosti: plaćeni rad, kućne aktivnosti, skrb za druge i način provođenja slobodnog vremena (pasivni i aktivni oblici slobodnog vremena).

Svaki od konceptata najčešće je usmjeren na samo jedan aspekt starenja zbog čega su mnogi znanstvenici skloni kombinirati pojmove pri razvijanju vlastitih definicija starenja. Tako koncepti zdravo i uspješno starenje naglasak stavljaju na fiziološke funkcije i optimiziranje mogućnosti za zdrav život u starijoj dobi, dok aktivno i produktivno starenje apostrofiraju angažman pojedinca u društvu neovisno o prirodi tih aktivnosti. Istraživanje o uspješnom starenju Johna Rowea i Roberta Kahna (1997) potvrdilo je važnost produktivnog angažmana za nastavak dobrog zdravlja i blagostanja starijih osoba. Uspješno starenje definiraju kao “izbjegavanje bolesti i invalidnosti, održavanje visokih tjelesnih i kognitivnih funkcija, te trajni angažman u društvenim i produktivnim aktivnostima” (1997: 439). Robert Butler u svom konceptu produktivnog starenja naglašava da se ono ne odnosi samo na produktivnost koja rezultira materijalnom, odnosno financijskom dobiti, kao primjerice na tržištu rada, već i na neplaćenu produktivnost, primjerice volonterske aktivnosti za dobrobit drugih – obitelji (prije svega skrb o djeci i unucima) i zajednice, te razne aktivnosti usmjerene na obogaćivanje kvalitete života (Bass i Caro 2001: 37). Na tragu tog koncepta pod produktivnim starenjem razumije se “svaka aktivnost starijeg pojedinca koji proizvodi robu ili usluge, ili razvija sposobnost da ih proizvede, neovisno o tome jesu li plaćeni ili ne” (Bass, Caro i Chen 1993: 6).

Brojne aktivnosti starijih osoba nedvojbeno se mogu procijeniti kao produktivne, poput rada u vrtu (češće prisutnog u ruralnim sredinama), u kućanstvu, čuvanja unučadi, prijena znanja i vještina. Tako su neka istraživanja potvrdila da “mnogi stariji ljudi pomažu svojoj odrasloj djeci, drugim članovima obitelji ili prijateljima izravnom financijskom pomoći, ali i brinući se za djecu, bračnog partnera i druge ljude koji su bolesni ili slaba zdravlja, ili baveći se poslovima poput vrtlarenja, slikanja i kuhanja” (Podgorelec 2008: 35). Produktivna aktiv-

nost vrlo je važna i može pozitivno djelovati na društvene kontakte čime se utječe na ukupnu kvalitetu života u starijoj dobi. Istraživanja potvrđuju snažnu korelaciju između produktivnih aktivnosti i osobnog zadovoljstva kvalitetom života (Baker i sur. 2005). Aktivniji život potiče samopoštovanje, životno zadovoljstvo, neovisnost, društvenu interakciju, sposobnost prilagodbe novim situacijama i integraciju u zajednicu (Phillipson 1998). Riječ je o nastavku sudjelovanja u društvenom, gospodarskom, kulturnom i duhovnom životu, a ne samo o mogućnosti da starije osobe budu fizički aktivne ili da sudjeluju na tržištu rada. Društvene uloge pojedinca kao bračnog druga, roditelja, bake ili djeda, navijača nekog sportskog kluba ili volontera postoje i dalje, neovisno o činjenici da je osoba u mirovini. Nema sumnje da su te uloge jednako važne kao i radne uloge te da pružaju osobama kontinuitet osjećaja vlastite vrijednosti i očuvanje osobnog identiteta. Pojedinci imaju tendenciju da stare na načine koji su konzistentni s obrascima osjećaja i ponašanja iz ranijih razdoblja života. Žele zadržati postojeće obrasce unatoč izraženim promjenama u osobnom okruženju, bilo da je riječ o njihovim životima tijekom starenja ili da je riječ o društvenim promjenama. Ako je osoba vrlo aktivna društveno, mentalno ili fizički u svojim srednjim godinama, vrlo je vjerojatno da će takvu razinu aktivnosti zadržati, pod uvjetom da joj to omogućava njezino zdravstveno stanje, i u razdoblju mirovine. Dakle, obrasci ponašanja, odnosno razina aktivnosti predstavljaju elemente osobnog identiteta i jačaju osjećaj samopoštovanja pojedinca. Prijateljstva starijih ljudi formirana tijekom njihova radnog vijeka i dalje utječu na karakteristike i značenja prijateljstva u kasnijem životu (Arber, Davidson i Ginn 2003: 4).

Kontinuitet aktivnosti nakon umirovljenja moguće je promatrati kao izvor resursa i mogućnosti za umirovljene osobe (Atchley 1989). Starenje se odvija u društvenom okruženju i to je razlog zašto je međugeneracijska solidarnost važna odrednica koncepta aktivnog i produktivnog starenja. Valja naglasiti da većina starih ljudi istodobno prima, ali i pruža pomoć i potporu svojoj odrasloj djeci i unucima. Kada je riječ o skrbi za druge, istraživanja skrbi među starijim stanovnicima nekih zemalja Europske unije pokazala su da u dobnoj skupini između 50 i 65 godina između jedne trećine i jedne četvrtine žena skrbe o djeci i/ili drugima, u skupini 65 do 69 otprilike jedna petina, u dobi od 70 do 79 otprilike jedna osmina. Čak i među najstarijim starima, u dobi od 80 do 85 godina, svaki deseti i muškarac i žena još uvijek skrbi o sebi i o nekom drugom (Avramov i Maskova 2003: 75). U literaturi se mogu pronaći brojni primjeri koji proturječe teoriji razmjene ističući važnost "neracionalnih" razmjena poput ljubavi, altruizma, empatije i ljubaznosti, koje se mogu svrstati u ono što se čini "nejednakim" razmjenama (Street 2007: 153). Za međugeneracijske obiteljske odnose karakteristična je međusobna razmjena skrbi (Podgorelec i Klempić 2007: 123), što je jedna od kritika teorije razmjene. U brojnim obiteljima, do vrlo kasne starosti (i pada snage, odnosno obolijevanja osoba), transferi resursa, u pravilu, imaju tendenciju ići od roditelja prema djeci i unucima, a ne obrnuto (Street 2007: 153).

Uobičajeno je da se udio zaposlenih i žena i muškaraca smanjuje s porastom dobi. Hrvatski se građani, u prosjeku, umirovljuju sa 60,6 godina, a zaposleni u drugim zemljama Europske unije sa 61,6 godina (Akrap i sur. 2013). Kada je riječ o plaćenom radu osoba koje se svojom dobi približavaju granici određenoj za umirovljenje, u određenoj mjeri sami pojedinci, ali i radno pravo te (mogući, odnosno osigurani) socijalni transferi potiču starije više prema neaktivnosti, nego prema nastavku aktivnosti na tržištu rada. Istraživanja i statistički podaci potvrđuju da moderna društva podcjenjuju sposobnosti i mogući ekonomski doprinos skupine uglavnom mlađeg starog stanovništva. Prema rezultatima istraživanja *Ekonomika starenja* (Akrap i sur. 2013) u skupini 55 do 64 godine starosti u zemljama Europske unije, bez Hrvatske, zaposleno je 48,9% stanovništva. Hrvatska bilježi jednu od najnižih stopa

zaposlenosti starijih radnika u Europskoj uniji. U dobi od 55 do 64 godine (2012.) bilo je zaposleno 36,7% stanovnika (od toga 27,5% žena i 47% muškaraca). Premda je proporcija zaposlenih starih 60 i više godina niska u svim zemljama Europske unije, postoje razlike. Tako u sjevernoeuropskim zemljama radi 15% muškaraca i 4% žena, u južnoeuropskim 12% muškaraca i 3% žena, a u zemljama zapadne Europe 7% starijih muškaraca i svega 2% starijih žena (Avramov i Maskova 2003). Značajan broj starijih radnika primoran je prestati raditi protivno svojoj volji. Rezultati istraživanja potvrđuju da dio umirovljenika, iako više nije materijalno prisiljen proizvoditi, ne želi završiti produktivno razdoblje svoga života neovisno o dobnim granicama (King, Warnes i Williams 2000).

Nekadašnje politike prema starima naglašavale su njihovu ovisnost o društvu i institucijama. Takvo nasljeđe stvara realne poteškoće u pokušajima reformi mirovinskog, zdravstvenog i sustava socijalne skrbi (Phillipson 1998: 19). Troškovi financiranja programa i usluga za starije javljaju se kao ograničavajući čimbenici. Zbog toga je u javnim politikama važno razvijanje programa koji potiču oblike produktivnosti (profitne i neprofitne) u starih osoba, njihovo uključivanje u proces oblikovanja politika, kao i neprofitnih organizacija kroz zajedničke programe. Nadalje, planiranje uspješnih javnih politika koje promiču produktivnost i zadržavanje visoke razine aktivnosti starijih u društvu trebaju voditi računa o mogućnostima adaptacije pojedinca na promjene s kojima se suočava tijekom života, poticanje participacije u socijalnim mrežama, koje se nužno starenjem mijenjaju,⁹ vrednovanju aktivnosti koje stariji ljudi obavljaju sami,¹⁰ kao i prihvaćanju osobnog izbora pojedinca te, u skladu s njim, njegova ponašanja, umjesto nametanja određenih strukturalnih prepreka (Boudiny 2013: 1089). Prisilno ili nedobrovoljno umirovljenje često se događa u mnogim slučajevima ranog povlačenja s tržišta rada, a koje je povezano s lošim zdravstvenim stanjem zaposlenika. Ono izaziva kontroverze i često se smatra oblikom dobne diskriminacije. Dok dobne predrasude i dalje postoje prema starijim radnicima, stavovi poslodavaca u nekim djelatnostima koje zahtijevaju iskustvo i visoku stručnost postupno se mijenjaju. Poslodavci u takvim slučajevima pokazuju fleksibilnost kako bi zadržali iskusne starije radnike. Rad nakon umirovljenja ponekad pozitivno djeluje na starije radnike, ali njegovo promicanje može imati i negativne posljedice.

Neke odluke suvremenih mirovinskih reformi u zemljama Europske unije o povišenju dobi za umirovljenje (podjednako muškaraca i žena, bez obzira na vrstu zanimanja i opterećenja vezana uz njih) tumače se kao "narušavanje prava na uživanje u mirovini, predstavljanje rizika marginalizacije osoba koje možda nisu u mogućnosti raditi ili koje društvu doprinose, npr. njegovanjem ili dobrovoljnim radom te, neovisno o makroekonomskom dokazu koji govori suprotno, u sukobu su s percepcijom javnosti da starije osobe mlađim osobama smanjuju šanse za zapošljavanje" (Eurofound 2012: 2). Smjer najavljenih javnih politika europskih zemalja zadaje potrebu uvođenja honorarnih, povremenih zaposlenja i započinjanja novih ili nastavljanja postojećih karijera za osobe koje su formalno umirovljene. Time će granica između radne uloge i uloge umirovljenika postati manje jasna,¹¹ a subjektivni čimbenici poput samoprocjene vlastite sposobnosti moći će više utjecati na definiranje nečijeg (radnog ili umirovljeničkog) statusa. Umirovljenici će se vjerojatno lakše zapošljavati u djelatnostima u kojima je prisutna praksa da umirovljenici redovito ili povremeno participiraju, poput poljo-

⁹ Sužavanje širokih mreža u mladosti i kvalitativno mijenjanje vrste odnosa.

¹⁰ S obzirom na broj starijih samskih kućanstava, briga starijih o sebi samima značajno smanjuje pritisak na društvo.

¹¹ Tzv. "treća dob" u suvremenim društvima širi se "prema mlađim i starijim skupinama, što uvelike redefinira životni ciklus na sljedeća tri načina: izlazak s tržišta radne snage više nije kriterij definicije jer se za znatan dio stanovništva trećina njihova života može odvijati nakon tog događaja; starije ljude u osnovi razlikuje prema njihovu stupnju onemogućenosti, što nije uvijek povezano s dobi, (...) i na taj način stvara novu društvenu kategoriju; prisiljava na razlikovanje između nekoliko dobnih skupina čija će stvarna diferencijacija u velikoj mjeri ovisiti o društvenom, kulturnom i relacijskom kapitalu koji su stekli za života" (Castells 2000: 471).

privrednog i ribarskog sektora te u slučaju visokoobrazovanih stručnjaka u sektoru profesionalnih, znanstvenih i tehničkih djelatnosti.

Zaključak

Društveni koncepti dobi, umirovljenja i mirovine stvoreni su kao rezultat raširenog mišljenja da produktivnost i efikasnost radnika sa starenjem opada, naročito sa širenjem masovne proizvodnje i uvođenjem novih tehnologija. Restrukturiranje rada posljednjih desetljeća dovelo je do promjena u tradicionalnoj pretpostavci o naravi životnoga ciklusa. Nestaje shvaćanje razdoblja stabilnosti u mirovini, izgrađeno na uobičajenim fazama rada i zanimanja tijekom životnoga vijeka. Iz sociološke perspektive rad je bio shvaćen ne samo kao mogućnost zarade i ostvarenja uvjeta za potrošnju, nego i kao šira struktura individualne socijalizacije i pristupa građanskim pravima. "Promjene u uvjetima rada, nezaposlenost, nesigurnost i prijevremena umirovljenja proizveli su fragmentirane identitete umirovljenika (...) 'višestruke radne završetke' i mnoge različite putove u mirovinu" (Phillipson 1998: 62).

Nove tehnologije produciraju nova zanimanja u kojima su mlade generacije uglavnom vještije i rezultiraju smanjenjem potreba za zanimanjima u kojima su zaposleni većinom stariji radnici. U takvim okolnostima stvara se pritisak da se stariji radnici umirove. Napuštanje radne uloge koja pojedincu omogućava materijalnu sigurnost i zadovoljavanje suvremenih društveno proizvedenih (i nametnutih) potreba, pa predstavlja i temelj njegove samoidentifikacije, povećava rizike za nezadovoljstvo kao dimenziju subjektivne procjene kvalitete života. Pri gubitku uloga i aktivnosti povezanih s dobi, važno je razvijati nove koje ih zamjenjuju. Zamjena dotadašnjih uloga i aktivnosti te osjećaj daljnje korisnosti starijih pojedinaca za zajednicu (na bilo kojoj razini) važna je jer utječe podjednako na tjelesno i mentalno zdravlje pojedinca i povećava razinu zadovoljstva životom. Dakle, pojam produktivno starenje supsumira doprinos starih ljudi vlastitu blagostanju kao i blagostanju njihovih zajednica, odnosno društva u cjelini. Shvaćanje starih ljudi kao onih koji se bave kreativnim, produktivnim stvarima suprotstavlja se određivanju starenja kao društvenog statusa ovisnosti, segregacije i potrebe za pomoći države. U mnogim zemljama starenje se prihvaća kao prirodan tijek života, a problemi se određuju samo prema posebnim skupinama starih ljudi: invalidnim osobama, siromašnima ili onima potrebnim tuđe skrbi (institucionalne ili izvaninstitucionalne).

Prekid plaćenog rada temeljem zakonske dobi za umirovljenje, premda još uvijek neki shvaćaju simboličnim početkom starosti, ne smije predstavljati korak k društvenoj isključenosti. Umirovljenje mora biti početak još jedne etape života obilježene novim ulogama, potrebama i drugačijim mogućnostima, koje sve zajedno oblikuju novu kvalitetu života.

LITERATURA

- Akrap, Anđelko i sur. 2013. *Ekonomika starenja u Hrvatskoj (rezultati istraživanja)*. http://web.efzg.hr/dok/MGR/ssmolice/estarenja/ekonomika_starenja_web.pdf (pristup 17. 4. 2015.).
- Alavinia, Seyed Mohammad i Alex Burdorf. 2008. "Unemployment and Retirement and Ill Health. A Cross-sectional Analysis across European Countries". *International Archives of Occupational and Environmental Health* 82/1: 39–45.
- Arber, Sara, Kate Davidson i Jay Ginn, ur. 2003. *Gender and Ageing. Changing Roles and Relationships*. Maidenhead: Open University Press.
- Atchley, Robert. 1976. *The Sociology of Retirement*. Cambridge: Shenkman Publishing Company.
- Atchley, Robert. 1982. "Retirement as a Social Institution". *Annual Review of Sociology* 8: 263–287. [<http://dx.doi.org/10.1146/annurev.so.08.080182.001403>]

- Atchley, Robert. 1989. "A Continuity Theory of Normal Aging". *The Gerontologist* 29/2: 183–190. [http://dx.doi.org/10.1093/geront/29.2.183]
- Atchley, Robert. 1999a. *Continuity and Adaptation in Aging. Creating Positive Experiences*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Atchley, Robert. 1999b. "Continuity Theory, Self, and Social Structure". U *The Self and Society in Aging Processes*. C. Ryff i V. Marshall, ur. New York: Springer, 94–121.
- Atchley, Robert. 2000. *Social Forces and Aging. An Introduction to Social Gerontology*. Belmont: Wadsworth.
- Avramov, Dragana i Miroslava Maskova. 2003. "Active ageing in Europe", 1. *Population Studies* 41: 1–152.
- Baker, Lindsey, Lawrence Cahalin, Kerstin Gerst i Jeffrey Burr. 2005. "Productive Activities and Subjective Well-Being Among Older Adults. The Influence of Number of Activities and Time Commitment". *Social Indicators Research* 73/3: 431–458. [http://dx.doi.org/10.1007/s11205-005-0805-6]
- Bass, Scott i Francis Caro. 2001. "Productive Aging. A Conceptual Framework". U *Productive Aging. Concepts and Challenges*. N. Morrow-Howell, J. Hinterlong i M. Sherraden, ur. Baltimore, London: The Johns Hopkins University Press, 37–78.
- Bass, Scott, Francis Caro i Yung-Ping Chen. 1993. *Achieving a Productive Aging Society*. Westport: Greenwood Publishing Group.
- Bauer-Maglin, Nan i Alice Radosh. 2003. *Women Confronting Retirement. A Nontraditional Guide*. New Brunswick, NJ: Rutgers University Press.
- Boudiny, Kim. 2013. "'Active Ageing'. From Empty Rhetoric to Effective Policy Tool". *Ageing and Society* 33/6: 1077–1098. [http://dx.doi.org/10.1017/S0144686X1200030X]
- Calasanti, Toni i Anna Zajicek. 1993. "A Socialist Feminist Approach to Aging. Embracing Diversity". *Journal of Aging Studies* 7/2: 117–131.
- Castells, Manuel. 2000. *Uspon umreženog društva*. Zagreb: Golden marketing.
- Costa, Dora. 1998. *The Evolution of Retirement. An American Economic History, 1880–1990*. Massachusetts: National Bureau of Economic Research. [http://dx.doi.org/10.7208/chicago/9780226116228.001.0001]
- Cumming, Elaine i William Henry. 1961. *Growing Old, the Process of Disengagement*. New York: Basic Books.
- Despot Lučanin, Jasminka. 2003. *Iskustvo starenja. Doprinos teoriji starenja*. Zagreb: Naklada Slap.
- Dowd, James. 1975. "Aging as Exchange. A Preface to Theory". *Journal of Gerontology* 30/5: 584–594. [http://dx.doi.org/10.1093/geronj/30.5.584]
- Erber, Joan. 2013. *Aging and Older Adulthood*. Chichester: Wiley-Blackwell.
- Estes, Carroll. 1979. *The Aging Enterprise*. San Francisco: Josey-Bass.
- Eurostat 2011. European Commission, /tgm/table Action/, http://epp.eurostat.ec.europa.eu (pristup 22. 1. 2013.).
- Eurofound 2012. *Prihod od rada nakon umirovljenja*. http://www.eurofound.europa.eu/pubdocs/2012/591/hr/3/EF12591HR.pdf (pristup 27. 8. 2013.).
- Fries, Brant, John Morris, Kimberly Skarupski, Caroline Blaum, Andrzej Galecki, Fred Bookstein i Miel Ribbe. 2000. "Accelerated Dysfunction among the Very Oldest-old in Nursing Homes". *The Journal of Gerontology Series A. Biological Sciences and Medical Sciences* 55/6: 336–341. [http://dx.doi.org/10.1093/gerona/55.6.M336]
- Gonyea, Judith. 2010. "The Oldest Old and a Long-lived Society. Challenges for Public Policy". U *The New Politics of Old Age Policy*. Robert Hudson, ur. Baltimore: The John Hopkins University Press, 183–207.
- Hansen-Kyle, Linda. 2005. "A Concept Analysis of Healthy Aging". *Nursing Forum* 40/2: 45–57. [http://dx.doi.org/10.1111/j.1744-6198.2005.00009.x]
- Higgs, Paul. 1995. "Citizenship and Old Age. The End of the Road?" *Ageing and Society* 15/5: 535–550. [http://dx.doi.org/10.1017/S0144686X00002890]
- Hooyman, Nancy. 2002. "Feminist Theory". U *Encyclopedia of Aging*, 2. David Ekerdt, ur. New York: Macmillan Reference USA, 488–491.
- Kim, Jungmeen i Phyllis Moen. 2001. "Is Retirement Good or Bad for Subjective Well-Being?" *Current Directions in Psychological Science* 10/3: 83–86.
- King, Russell, Tony Warnes i Allan Williams. 2000. *Sunset Lives. British Retirement Migration to the Mediterranean*. Oxford, New York: Berg.
- Kite, Mary i Lisa Smith Wagner. 2002. "Attitudes toward Older Adults." U *Ageism. Stereotyping and Prejudice against Older Persons*. T. Nelson, ur. Cambridge: Massachusetts Institute of Technology, 129–161.
- LaBauve, Bill i Chester Robinson. 1999. "Adjusting to Retirement. Considerations for Counselors". *Adultspan Journal* 1/1: 2–12. [http://dx.doi.org/10.1002/j.2161-0029.1999.tb00078.x]
- Myers, Jane. 1992. "Career and Retirement Counseling for Older Workers". U *Career Development. Theory and Practice*. D. Montross i C. Shinkman, ur. Springfield, IL: Thomas, 279–293.
- Nejašmić, Ivo i Aleksandar Toskić. 2013. "Starenje stanovništva u Hrvatskoj – sadašnje stanje i perspektive". *Hrvatski geografski glasnik* 75/1: 89–110.
- Neugarten, Dail, ur. 1996. *The Meanings of Age. Selected Papers of Bernice L. Neugarten*. Chicago, London: University of Chicago Press.
- O'Rand, Angela. 2003. "The Future of the Life Course. Late Modernity and Life Course Risks". U *Handbook of the Life Course*. J. Mortimer i M. Shanahan, ur. New York: Kluwer Academic, Plenum Publishers, 693–701.
- Phillipson, Chris. 1998. *Reconstructing Old Age. New Agendas in Social Theory and Practice*. London: Sage.
- Podgorelec, Sonja i Sanja Klempić. 2007. "Starenje i neformalna skrb o starim osobama u Hrvatskoj". *Migracijske i etničke teme* 23/1-2: 111–134.
- Podgorelec, Sonja. 2008. *Ostareti na otoku. Kvaliteta života starijega stanovništva hrvatskih otoka*. Zagreb: Institut za migracije i narodnosti.
- Podgorelec, Sonja i Mario Bara. 2014. "Žensko iskustvo migracija i starenja – pogled s otoka". *Migracijske i etničke teme* 30/3: 379–404.
- Powell, Jason. 2006. *Social Theory And Aging*. Lanham, Maryland: Rowman and Littlefield.
- Ranzijn, Rob. 2002. "The Potential of Older Adults to Enhance Community Quality of Life. Links Between Positive Psychology and Productive Aging". *Ageing International* 27/2: 30–55. [http://dx.doi.org/10.1007/s12126-002-1001-5]

- Richardson, Virginia. 1993. *Retirement Counseling. A Handbook for Gerontology Practitioners*. New York: Springer.
- Rowe, John i Robert Kahn. 1997. "Successful Aging". *The Gerontologist* 37/4: 433–440.
- Rowland, Donald. 2012. *Population Aging. The Transformation of Societies*. New York, London: Springer, Dordrecht, Heidelberg.
- Sanderson, Warren i Sergei Scherbov. 2008. "Rethinking Age and Aging". *Population Bulletin* 63/4: 3–16.
- Schulz, James i Robert Binstock. 2006. *Aging Nation. The Economics and Politics of Growing Older in America*. Westport: Praeger Publishers.
- Street, Debra. 2007. "Sociological Approaches to Understanding Age and Aging". U *Handbook of Gerontology. Evidence-Based Approaches to Theory, Practice, and Policy*. J. Blackburn i C. Dulmus, ur. Hoboken: John Wiley and Sons, 143–168. [<http://dx.doi.org/10.1002/9781118269640.ch6>]
- Suzman, Richard i Matilda White Riley. 1985. "Introducing the 'Oldest Old'". *Milbank Memorial Fund Quarterly* 63/2: 177–186.
- Szinovacz, Maximiliane i Christine Washo. 1992. "Gender Differences in Exposure to Life Events and Adaptation to Retirement". *Journal of Gerontology* 47/4: S191-S196.
- Szinovacz, Maximiliane. 2003. "Contexts and Pathways. Retirement as Institution, Process, and Experience". U *Retirement. Reasons, Processes, and Results*. G. Adams i T. Beehr, ur. New York: Springer, 6–52.
- Townsend, Peter. 1981. "The Structured Dependency of the Elderly. Creation of Social Policy in the Twentieth Century". *Ageing and Society* 1/1: 5–28. [<http://dx.doi.org/10.1017/S0144686X81000020>]
- United Nations. 2004. *World Population to 2300*. New York: United Nations.
- Walker, Alan. 1981. "Towards a Political Economy of Old Age". *Ageing and Society* 1/1: 73–94. [<http://dx.doi.org/10.1017/S0144686X81000056>]
- Williamson, John i Fred Pampel. 1993. *Old Age Security in Comparative Perspective*. New York: Oxford University Press.
- World Health Organization. 2015. "Definition of an Older or Elderly Person". <http://www.who.int/healthinfo/survey/ageingdefn-older/en/> (pristup 14. 4. 2015.).

Social Theories of Retirement and Productive Ageing

Summary

This paper reflects on social theories of ageing and their relation toward the institution of retirement. Social changes analysed signify the changes in relationship between society and individuals during the process of their aging. These changes are seen through different levels of activity, interaction and roles older people play in the society. Authors show to what extent is the construction of age and the institution of retirement under influence of economical, structural and cultural aspects of a specific society. In so doing, they support a modified concept of age which in modern society becomes more complex, equally due to longer life expectancy and changes in lifestyle. Retirement itself is approached to as an institution, process and experience with emphasis placed on the context which shapes it. There is a widely spread myth of unproductivity and inactivity of older people upon retirement, i.e. leaving the labour market, which frequently represents a basis for their social exclusion and marginalization. Opposing this, the authors present theoretical approaches and results of empirical researches that deal with the concept of productive ageing, preserving and (or) developing certain activities in older age with aim to maintain an active life style. The concept of productive ageing subsumes the multiple contributions of older individuals to their personal wellbeing as well as that of their communities and society as a whole.

Keywords: age, retirement, experience of retirement, aging, productive aging